

DOI: <http://www.doi.org/10.36719/2707-1146/12/22-25>

Vəfa İbrahim qızı Məhərrəmov
Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu
böyük elmi işçi
maharramovavefa0@gmail.com

İNTRUDUKSIYA OLUNMUŞ MÜXTƏLİFPLOİDLİ TUT SORTLARININ YEMLİK KEYFİYYƏTİNİN BARAMANIN TEXNOLOJİ GÖSTƏRİCİLƏRİNƏ TƏSİRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏTİCƏLƏRİ

Açar sözlər: tut, sort, introduksiya, barama, xam ipək çıxımı, ipəklilik, metrik nömrə

Results of studying the effect of feed quality of introduced multiple varieties on technological indicators of cocoon

Summary

The article provides information on the technological features of cocoons obtained from silkworms fed on the leaves of mulberry varieties imported from different countries.

We are talking about raw silk yield, total length of cocoon wire, metric number of silk thread, dry cocoon yield from live cocoon, raw silk yield indicators. These indicators may differ depending on the hereditary characteristics of different varieties.

Keywords: Mulberry, sort, introduction, cocoon, raw silk yield, silkiness, metric number

Torpaq iqlim şəraiti ilə kəskin fərqlənən Azərbaycan Respublikası flora və faunasının da zəngin olması ilə seçilir. Qafqazın bitki florasının 70%-ini (4500- dən artı bitki növü) Azərbaycan florası təşkil edir. [1]. Respublika bir çox bitki cins və növlərin, o cümlədən tut bitkisinin vətəni sayılır. Böyük ərazini əhatə edən ölkələrdə bu bitki tut adlanır. Bu da Azərbaycan-türk sözüdür. Qədim türk dilində tut sözünün mənası “düşərgə, yurd kimi mənalandırılır. [2]

XIX əsrin sonlarına doğru isə artıq məhsuldar tut formalarının seçilməsi və yaradılması işi elmi əsaslarla aparılmışdır. 1850 –ci ildə yaradılmış Qafqaz kənd təsərrüfatı cəmiyyətinin 1887-ci ildə Tiflisdə təşkil etdiyi Şəki və Şuşada filialları olan Qafqaz ipəkçilik stansiyasının böyük xidmətləri olmuşdur. Həmin stansiya 1892-ci ildə Avropa, Çin, Yaponiya, Orta Asiya sortlarını introduksiya edib zəngin tut kolleksiyası yaratmışdır. Həmin sortlardan Azərbaycanda da yem bazası yaratmaq üçün istifadə olunmuşdur. 1925- ci ildə yaradılmış Gəncə zona ipəkçilik stansiyası 1958-ci ildə onun bazasında yaradılmış Azərbaycan Elmi- Tədqiqat İpəkçilik İnstitutu daha geniş planlı şəkildə məşğul olmuşdur. Hal-hazırda isə Heyvandarlıq Elmi Tədqiqat İnstitutunda tutun yeni sort və formalarının yaradılması üçün elmi-tədqiqat işləri aparılır.

Bütün yeraltı və yerüstü orqanlarından istifadə edilməsi baxımından tayı-bərabəri olmayan tut bitkisindən Azərbaycanda xalq həm də müalicə bitkisi kimi geniş şəkildə istifadə etmişdir. Böyük təbib mütəfəkkir və filosof İbn –Sina tut bitkisinin müxtəlif orqanlarından xüsusilə onun meyvəsindən hasırlanmış dərmandan uğurla istifadə edilməsi haqda məlumat vermişdir.

Tutdan bir meyvə bitkisi kimi qədim zamanlardan istifadə edilir. Azərbaycanda tutun çoxlu qiymətli meyvəlik sortları yayılmışdır.

Xalq təbabətində tut bitkisi məhsullarından istifadə edilməyə dair çoxlu məlumatlar vardır. Azərbaycanda çox qədimdən tutun meyvəlik Şah-tut, Şirvan-tut, Dənəli-tut. Gəncə-tut, Bidanə-tut, Qara-tut, Qonur-tut, Xar-tut sortları geniş yayılmışdır.

İpəqurdunu yemləmək üçün isə 1500 ildən artıqdır ki, istifadə edilir. Əsrlər boyu təbii və süni seçmə nəticəsində tutun çoxlu mədəni formaları yaranmışdır.

Tut (*Morus sp*) çoxillik ağac növü olub geniş coğrafi areala malikdir. *Bombix mori* L cinsinə mənsub olan yeganə qida mənbəyidir. Bu cins ipəqurdundan təbii ipək alınır. Bəzi tut növlərinin 300 il hətta 500 il ömür sürdüyü (Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Qərbi Avropada) məlumdur. Tut ağacının ən geniş yayıldığı areal Uzaq Şərq və Cənubi Asiya, Orta Şərq və Cənubi Avropadır. Elmi

biliklərə əsasən tut yarpağının istehsalı ipək sənayesinin iqtisadi təşkili üçün əhəmiyyətlidir. İpək sapın 60% proteini tut yarpağından alınan zülaldır.

Qədim tarixi ənənələrə malik Azərbaycan ipəkçiliyi kənd təsərrüfatının ən çox gəlir gətirən sahələrindən biridir. İpəkçiliyin bir üstünlüyü də az torpaq sahəsindən istifadə etməklə məhsul əldə etməkdir. Vaxtilə Azərbaycana tədqiqatçılar və tutçu alimlər müxtəlif xarici ölkələrdən; Yaponiyadan, Çin Xalq Respublikasından, İtaliyadan, Bolqarıstan, Ukraynadan, Özbəkistandan, Gürcüstandan müxtəlif tut sortları gətirmişlər. Həmin sortlar yerli şəraitə uyğunlaşdırılmış, onların yerli şəraitdə məhsuldarlığı öyrənilmişdir. Eyni zamanda xarici sortlardan seleksiyada istifadə olunmuşdur.

İpək istehsalında son məqsəd ipəkqurdunun cinsindən, yemin keyfiyyətindən, baramanın açılma texnologiyasından asılıdır. 2011-2016-cı illərdə müxtəlif ölkələrdən introduksiya olunmuş dörd xarici və bir yerli tut sortu üzərində yem-sınaq yemləməsi aparılmışdır. Hər bir sortun yarpağı ilə yemləndirilmiş variantdan 15 dişi, 15 erkək barama nümunəsi götürülmüşdür. Nümunələr çəkilmiş, sonra böğülmüşdür. Laboratoriyada baramalar açılmış, əldə olunmuş nəticələr cədvəl 1- də verilmişdir.

Cədvəldən görüldüyü kimi 2014-cü ildə quru baramanın kütləsi 793-870 mq, 2015- ci ildə 720-790 mq, iki ildən orta hesabla 745-825 arasında dəyişmiş, nəzarətdə isə 763mq, 727 mq, 745mq olmuşdur.

Cədvəldən aydın olur ki, quru baramanın ipəkliliyi təcrübə variantlarında 2014-cü ildə 40,00-43,00%, 2015-ci ildə 35,00-50,67%, 2 ildən orta hesabla 45,24-48,00% arasında, nəzarətdə isə uyğun olaraq 41,11%, 53,00% və 49,00% olmuşdur. Bu göstəriciyə görə bütün variantlar nəzarətdən geri qalır.

Qiymətli istehsalat göstəricisi olan xam-ipək çıxımı təcrübə variantlarında 2014-cü ildə 34.63- 38,73%, 2015-ci ildə 47.90 – 54.00%, 2 ildən orta hesabla 42.41-44.50% arasında dəyişmiş, nəzarətdə isə uyğun olaraq 38.15%, 46.67% və 42.41% təşkil etmişdir.

Cədvəldən görüldüyü kimi barama pərdəsinin açılması əsasən yüksək olmaqla təcrübə variantlarında 2014-cü ildə 85.88-90,00%, 2015-ci ildə 80.00-88.67%, 2 ildən orta hesabla 84.68-89.24% arasında, nəzarət variantda isə uyğun olaraq 86.94%, 88.34% və 86.64% olmuşdur. Cədvəldən aydın olur ki, barama telinin ümumi uzunluğuna görə variantlar arasında ciddi fərq olmuş və bu göstərici təcrübə variantlarında 2014-cü ildə 1053-1123 m, 2015-ci ildə 1075-1317 m, 2 ildən orta hesabla 1053-1206 m arasında, nəzarətdə isə uyğun olaraq 1091, 900 və 995 m olmuşdur. Qırılmadan açılan barama telinin uzunluğuna görə də variantlar arasında nəzərə çarpan fərqlər olduğu müəyyən edilmişdir. Belə ki, bu göstərici təcrübə variantlarında 2014-cü ildə 1015-1043 m, 2015-ci ildə isə 921-1242 m, 2 ildən orta hesabla 997-1142 m arasında dəyişmiş, nəzarətdə isə uyğun olaraq 993, 864 və 929 m olmuşdur.

Cədvəldən görüldüyü kimi, ipək telinin metrik nömrəsi, yəni 1 qr-da olan sapın uzunluğu bu hibridə məxsus olan bir xüsusiyyət kimi, ümumiyyətlə yüksək olmuş və təcrübə variantlarında 2014-cü ildə 3302-3656 m/qr, 2015-ci ildə 1776-3261 m/qr, 2 ildən orta hesabla 2662-3459 m/qr arasında, nəzarətdə isə uyğun olaraq 3614, 2580 və 3097 m/qr olmuşdur ki, bu da digər faktorlarla yanaşı, yemin təsiri ilə də izah edilə bilər. İstehsalat üçün qiymətli göstəricilərdən biri də diri baramadan quru barama çıxımıdır və bu göstəricinin yüksək olması arzu olunandır.

Cədvəldən görüldüyü kimi diri baramadan quru barama çıxımı təcrübə variantlarında 2014-cü ildə 40,48-41,47%, 2015-ci ildə 38.48-38.67%, 2 ildən orta hesabla 39,50-40,20% arasında, kontrol da isə uyğun olaraq 40.00%, 37,67% və 38,84% olmuşdur.

Diri baramadan xam ipək çıxımı və bu göstəricinin təcrübə variantlarında 2014-cü ildə 14.00 - 16,34%, 2015-ci ildə 17,92-20,60%; 2 ildən orta hesabla 16,30-17,73% arasında, nəzarətdə isə uyğun olaraq 14,34; 17,43 və 15,89% olmuşdur. Beləliklə də ağır yemləmə ilində belə yarpağın yemlik keyfiyyətinin baramanın texnoloji göstəricilərinə təsiri olduğu aşkar edilmişdir.

Cədvəl 1

Yemləmədən alınmış baramaların texnoloji xüsusiyyətləri

S.s.	Variantlar	İllər	Quru baramanın		Xam ipək çıxımı, %	Diri baramadan quru barama çıxımı, %	Barama telinin pərdəsinin açılması, %	Barama telinin ümumi uzunluğu	QABTU, m	Barama telinin metrik nömrəsi, m/qr	Diri baramadan xam ipək çıxımı, %
			kütləsi, mq	ipəkliliyi, %							
1	SANIİŞ-15	2014	817	42,35	36,38	41,47	85,88	1076	1015	3548	14,67
		2015	740	50,67	51,86	38,48	87,42	1075	1015	1776	20,60
		Orta	779	46,51	44,00	39,98	86,65	1076	1015	2662	17,64
2	Mankentskiy	2014	870	43,00	38,73	41,32	89,36	1123	1073	3302	16,34
		2015	747	57,08	44,00	39,07	80,00	982	921	2485	19,12
		Orta	809	50,00	41,50	40,20	84,68	1053	997	2894	17,73
3	Qruziya-2x	2014	860	40,00	34,63	40,48	88,38	1094	1043	3413	14
		2015	790	50,48	44,00	38,52	88,67	1317	1242	2946	20,41
		Orta	825	41,47	39,32	39,50	88,53	1206	1142	3180	17,21
4	Xarkovskaya-11	2014	793	41,97	37,11	40,59	91,99	1098	1036	3656	14,67
		2015	747	55,00	47,90	38,67	86,48	1171	1111	3261	17,92
		orta	770	48,00	42,5	39,63	89,24	1135	1073	3459	16,30
5	Kamil-tut (nezaret)	2014	763	44,11	38,15	40,00	86,94	1091	993	3614	14,34
		2015	727	53,00	46,67	37,67	88,34	900	864	2580	17,43
		orta	745	49,00	42,41	38,84	87,64	995	929	3097	15,89

Azərbaycan ipəyi öz keyfiyyət göstəricilərinə görə fərqli olmuşdur. İpəkdən istehsal olunan Azərbaycan kələğayı qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilmişdir.

References

1. Azerbaijan Soviet Encyclopedia. Baku, 1985, X volume, p-51
2. Qaybullayev G.A. From the history of the establishment of the Azerbaijani Turks, Baku, 1994, p-248
3. Akbarova Z.I. - Prospects for the collection, protection and research of genetic resources. Genetic resources of biodiversity. Materials of the I international scientific conference. Baku-2006, p. 13-16
4. Sadigov A.H. - Collection and storage of mulberry gene pool in Azerbaijan. Genetic resources of biodiversity. Materials of the I international scientific conference. Baku-2006, p. 178-180
5. Sadikov A.H., Alakbarova O.R., Maharramova V.I, Mustafayeva E.F. Investigate the biomorphological characteristics of the newly created mulberry. types. "News" AzSRIS №1, XVII volume, Ganja-2010. pages 24-32
6. Horticulture. Growing mulberries. Ankara, 2013
7. Sadikhov A.H, Hasanov V.S., Ahmadova S.Y. - Study of feed quality of mulberry varieties of different ploid collection. Abstracts of reports of the republican scientific-practical conference of young scientists and specialists working in the agrarian field. Baku-1998, pp.106-107.
8. Maria Ichim, Panomir Tzenov, Dimitar Grekov, Krasimira Avramova -Mulberry Plantation Establishment Methods, Suitable for Europe, Caucasus and Central Asia. 9th BACSA International Conference“ Sericulture preservation and revival –problems and prospect” “SERIVIVAL” 2019, Batumi, Georgia

Rəyçi: dos. Q.Məmmədov